

BABİL'DE HASTALIKLAR: ÖRNEK METİNLERE DAYALI BİR İNCELEME*

J. V. Kinnier Wilson

Çeviren: Gökhan Kağnıcı**

Giriş

Bu makale 1967¹ yılında başlayan bir incelemeyi müteakip, kesinlikle ve açık bir şekilde, Eski Mezopotamya nüfusu arasında yaygın olan daha fazla tanımlanabilir hastalığı, modern tıbbın bakış açısından ele almaktadır. Eski Mısır'ın imrenilecek durumunun aksine erken Mezopotamya dönemi hakkında şu anda hiçbir paleopatoloji² yoktur. Elde edilen sonuçların kanıtları tamamen, yüzlerce tıbbi çivi yazılı tabletler ile 1951'deki baskısının ardından TDP olarak kısaltılan teşhis ve belirti serileri³, AMT (Asur Tıp Metinleri)⁴ ve BAM (Babil-Asur Tıbbı)⁵ olarak bilinen pratik ya da tedavi serileri ve değişik türde bir kaç kısa metinden elde edilmiştir. İster istemez, bazı orijinal terim veya sözcükler, hem bir ifadenin karşılığını vermek ve ayrıca hem de incelemeyi daha fazla

---

* Bu makale, Royal Society of Medicine Press'in izniyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Makalenin tam künyesi şöyledir; JV Kinnier Wilson, "Diseases Babylon: an examination of selected texts", *Journal of the Royal Society of Medicine* 1996, **89**(3): 135-140. Ayrıca makalenin orijinal hali PubMed Central'in internet sitesinde mevcuttur (www.pubmedcentral.nih.gov).

** Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

¹ Kinnier Wilson JV, "Organic diseases of ancient Mesopotamia, and Mental diseases of ancient Mesopotamia", Şurada: Brothwell D, Sandison AT, ed. *Diseases in Antiquity: A Survey of the Diseases, Injuries and Surgery of Early Populations*, 15. ve 56. bölümler Springfield, Illinois: Charles C Thomas, 1967.

² Ç.N.: Geçmişe ait insan ve hayvan kalıntılarında hastalık belirtilerini inceleyen bilim dalı.

³ Labat R, *Traite' akkadien de Diagnostics et Pronostics me'dicaux*, Leiden: E J Brill, 1951.

⁴ Thompson RC, *Assyrian Medical Texts From the Originals in The British Museum*, Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1923.

⁵ Köcher F, *Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen*, Bd I-VI. Berlin: Walter de Gruyter, 1963-1980.

kolaylaştırmak için, açıklamanın içerisinde yer almıştır. Tedavi ve farmakoloji esas konu olmamasına rağmen, bu alandaki çalışmalara ilişkin diğer kaynaklar⁶ ve önemli yeni bir makalenin⁷ de bahsedilmesi söz konusu olmuştur.

Tabletlerin tarihlendirilmesine gelince; Nippur'dan⁸ ele geçen eşsiz bir Sümerce tablet, yazısının özelliği bakımından, yaklaşık olarak M.Ö. 2200-2100 dolaylarına tarihlendirilebilir. Fakat tabletlerin büyük bir çoğunluğu "Akadça"dır ve orijinaleri Eski Babil Dönemi ya da aşağı yukarı M.Ö. 1900-1600 yılına aittir⁹. Edebi gelenekte varlığını devam ettirmiş olan bu dönem metinlerinin, büyük ölçüde sonraki dönemlere ait kopyaları kalmıştır. Bunlar, Ninive'de bulunan Asurbanipal'in kütüphanesindeki Yeni Asur dönemi ile Asurluların eski dini başkenti Asur'dan ele geçen Orta ve Yeni Asur dönemine ait tablet koleksiyonunu içermektedir. Konu ile ilgili kesin bir tarih de, Babil kralı Adad-apla-iddina'nın hüküm sürmüş olduğu M.Ö. 1067-1046 arasındadır. Bu arada, serilerde zikredilen hastalıklar için daha eski tarihin bir "terminus post quem" oluşturmasından dolayı, teşhis metinleriyle ilgili yeni bir yayın yapıldı¹⁰. Bununla birlikte Akhamenid dönemi gibi geç bir zamana ait bazı tıbbi tabletler de bilinmektedir¹¹.

Ayrıca, gözlemlerindeki detaycılık ve bilgiyi sistemleştirme konusunda yaptıkları çalışmalardaki yüksek kaliteye karşın Babillilerin iç anatomi

⁶ Thompson RC, *A Dictionary of Assyrian Botany* (Yazarın ölümünden sonraki bir baskısı, C J Gadd tarafından tamamlanmış ve editörlüğü yapılmıştır.), London: The British Academy, 1949; Köcher F, *Keilschrifttexte zur assyrisch-babylonischen Drogen- und Pflanzenkunde* Berlin: Akademie-Verlag, (1955), 5-9 (İçindekiler listesi);

Townsend CC, Guest E, *Flora of Iraq*, Cilt I-IX (tamamlanmamış), Bağdat: Ministry of Agriculture, 1966; Chakravarty HL, *Plant Wealth of Iraq: A Dictionary of Economic Plants*, Cilt. I (Cilt. II, yayınlanmadı), Bağdat: Botanik direktörü, Ministry of Agriculture and Agrarian Reform, 1976; Hooper D, Field H, *Useful Plants and Drugs of Iran and Iraq*, Botanik serileri, Field Museum of Natural History, Sayı. 9, No. 3. Chicago: Field Museum of Natural History, 1937; Postgate JN, Powell MA, ed. *Bulletin on Sumerian Agriculture* [seçilmiş yazılar], I-VI. ciltlerden, Cambridge: Sumerian Agricultural Group, Faculty of Oriental Studies, 1984-1992.

⁷ Powell MA, "Drugs and pharmaceuticals in ancient Mesopotamia". Şurada: Scarborough J, ed. *Studies in Ancient Medicine, The Healing Past: Pharmaceuticals in the Biblical and Rabbinic World*, Vol. 7. Leiden: E J Brill, (1993), 47-67.

⁸ Civil M, "Prescriptions medicales sumeriennes", *Rev Assyriol Archeol Orientale* (1960), 54: 57-72 (fotoğraflarla 58-59).

⁹ Oppenheim AL, "Mesopotamian Medicine", *Bull Hist Med* (1962), 36:97-108.

¹⁰ Finkel IL, "Adad-apla-iddina, Esagil-kin-apli and SA.GIG series", Şurada: Leichty E, Ellis M, Gerardi P, ed. *A Scientific Humanist: Studies in Memory of Abraham Sachs*. Philadelphia: The University Museum, (1988), 143-59.

¹¹ Hunger H, *Spatbabylonische Texte aus Uruk*, I. Uruk-Warka'da Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft, Cilt 9, Berlin: Gebr Mann Verlag, 1976.

hakkında az bilgi sahibi olmalarının sebepleri belli değildir. Nitekim *libbu* kelimesi genellikle “iç organları” ifade ederken, gerektiğinde kalp, mide, karın ve bazen “akıl” için bile kullanılırdı. Sınırlar ve kaslara dair bir bilgi bulunmamaktadır; sadece ikincisi için *šru*’nun “deri ya da et” kelimesini karşıladığını biliyoruz. Nabzın attığı yer olarak bilinen *šer’ānu* terimi¹², aynı zamanda tendonlar¹³, doku ve hatta kan damarlarını tanımlıyor gözükmektedir. Kaynaklarımız patoloji’den¹⁴ önceki bir zaman dilimine dayandığı için burada belki de, Yunan tıbbi ile bu daha erken döneme ait tıp arasında, temel ilkeler bakımından, daha az bilinen ya da daha az ayırt edilebilen büyük bir fark dikkati çekmektedir. Ayrıca mesleki kelime hazneleri daraltıldığı için eski terimlerin birçoğunun, günümüzün kesin ölçütleriyle değerlendirilmesinden dolayı birden fazla anlamı ifade etmesi çevirmen için büyük bir problemi de beraberinde getirmektedir. Örneğin “göz hastalığı” ya da “akciğer hastalığı” gibi durumları tam olarak açıklayamıyoruz; bu sebepten ötürü modern bir çeviride daima bir dereceye kadar anakronizm olmalıdır.

Üç genel ve daha çok özel iki çalışma¹⁵, ister istemez, kısıtlanan bu makalenin çerçevesini genişletmede yardımcı olabilir. Burada Eski Mezopotamya’nın hastalık tarihine, son çalışmaların ne gibi katkılarda bulunacağımdan bahsedeceğim. Bu makale, tipolojik bir çalışma olarak düşünülmüş ve 10 başlık altında sunulmuştur.

Amipli Dizanteri

Rēdu (=akmak, sıvı)’dan gelen *ridūt irrē* ve *irru* (=bağırsaklar) terimleri, Babil tıbbında kuşkusuz ishal durumunu ifade etmekteydi. Yakın bir terim olan *terdīt irrē* aşağıdaki reçetede geçmektedir (BAM 99, 19. ve kopyaları):

¹² Oppenheim A.L., “On the observation of the pulse in Mesopotamian medicine”, *Orientalia* (1962), 31:27-33; Kinnier Wilson JV, “The Nimrud catalogue of medical and physiognomical omnia”, *Iraq* (1962), 24:60-2.

¹³ Ç.N.: Kas liflerini kemiğe veya başka bir yapıya bağlayan, tutturucu bağ dokusuna verilen isim.

¹⁴ Ç.N.: Hastalığın yol açtığı fonksiyonel değişiklikleri inceleyen tıp dalına verilen ad.

¹⁵ Oppenheim AL, “Medicine and physicians”, Şurada: *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*, VI. bölüm, Chicago: Univ. of Chicago Press., (1964), 288-305; Herrero P, Sigrist M, Şurada: Herrero P, ed. *La thérapeutique mesopotamienne*, Memoire 48, Paris: Editions Recherche sur la civilisation, 1984; Biggs RD, “Medizin in Mesopotamien”, Şurada: Edzard DO, ed. *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie*, Bd 7. Berlin: Walter de Gruyter, (1992), 623-629 (kaynaklardan bahsedilmiştir); Ritter EK, “Magical-expert (āšipu) and physician (asû); notes on two contemporary professions in Babylonian medicine”, Şurada: *Studies in Honor of Benno Landsberger*, The Oriental Institute, Assyriological Studies, No. 16. Chicago: Univ. of Chicago Press, (1965), 299-321; Durand J-M, “Archives épistolaires de Mari I/1, VI. bölüm: Maladies et medecins”, Şurada: *Archives Royales de Mari, XXVI*. Paris: Editions Recherche sur la civilisation, (1988), 543-60.

“Şiddetli kanaması bulunan bir kadında olduğu gibi bir adamın rektumundan kan akar ve o eğer muayene edilirse, “anüsle ilgili bir hastalığı” (basur) olmadığını göreceksin. O terdīt irrē (=dizanteri) ’den acı çekmektedir”.

İlk durum göz önünde bulundurulmasa bile, iltihablı kalın bağırsak hastalığı (ülseratif kolit) gibi başka sorunların, eskiçağın doktorlarınca anlaşıldığı üzere, *rektum yoluyla* ağır kanamaya yol açabileceği bellidir. Bununla birlikte bir husus, (amipli) dizanteriye işaret etmektedir. Bu, çoğu zaman coğrafi yapı (ki bugün “amipli dizanteri bilhassa güney eyaletlerde olsa da”¹⁶, Irak’ın tüm bölgelerinde yaygındır) ve aşağıdaki bölümde görüleceği gibi, Babil’de ikinci dereceden karaciğer apsesinin varlığı ile desteklenmektedir. Tabletlerde rektum için tedaviler de (*hiniq veya hiniqti şuburri*) yer almaktadır¹⁷.

Karaciğer Apsesi İçin Ameliyat

Orta Doğu’da karaciğer apsesi ve tedavisinin tarihi, beraberinde akıllara M.S. 1013 yılında ölen Ebu’l Kasım Ez-Zehravi (Abulcasis)’nin ismini getirir. Zehravi’nin yazıları cerrahi prosedürlerle ilgili ayrıntılı betimlemeler içermektedir¹⁸. Mezopotamya’nın katkısı BAM 39, 1-9 ve AMT 49,4: IV 1-9’daki bilgilerdir. Bu kaynaklar günümüzde hala parçalar halinde olan bir tablete işaret eder. Bu tabletin giriş kısmı boştur, ancak yöneme dair birçok şey korunmuş veya doğru bir şekilde düzeltilmiş olabilir. Adı geçen tablette şöyle yazar:

“(Yukarıya doğru) üç kaburga kemiği [sayacaksın], dördüncü kaburganın yanındaki [bu apseyi bir obsid]yen bıçak yardımıyla meydana çıkar, böylece sıvı ve ze[hirli madde aksın]...[taze bira, bal ve yağ]ı birlikte kızdır ve üstüne dök. Kurşun bir silindir hazırla ve ketenden bir bez ile dik. Sıcak dereotlu su ile birlikte taze ekmek ununu hamur haline getir, (silindirin altında yedir) ve bandajla”.

¹⁶ Nor El-Din J, “Report on ancylostomiasis survey in Iraq, 1954, with an appendix on the incidence of other intestinal parasites in Iraq”, *Bull End Dis (Iraq)* (1958), 2:117-37.

¹⁷ Oppenheim AL, ed. *The Assyrian dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, 6. Cilt, Chicago: The Oriental Institute Glu: J J Augustin, 1956:195; Von Soden W, *Akkadisches Handwörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1959-1981:347.

¹⁸ Shakir RA, “Medicine in the Arab world”, Şurada: Walton J, Barondess JA, Lock S, ed. *The Oxford Medical Companion*, Oxford: Oxford University Press, (1994), 578-9.

İlk cümle 40 yıldan daha fazla bir süre önce Fransız Assiriyolog René Labat tarafından tıbbi çerçevede yorumlanmıştı¹⁹. O, Babil'de kaburgaların aşağıdan yukarıya doğru sayıldığını ileri sürmüştür; öyle ki ilk yarık, günümüzde yapıldığı gibi “sekizinci” ve “dokuzuncu” değil, “üçüncü” ve “dördüncü” kaburgalar arasında açılırdı. Labat'ın öne sürdüğü bu hipoteze, eğer X-ray ışınlarıyla kesin bir şekilde kanıtlanmaz ise²⁰, inanmak çok zordur. Metinde bahsedilen “kurşun silindir” de tanımlanabilir; boşaltma işleminde kullanılan eski el yapımı, deriyi birbirine tutturan kauçuk tüpe benzemektedir. Zira bunlar, iğne aspirasyonu²¹ ve amiplere karşı etkili olan ilacın bilinmesinden önce yazılmıştı.

Tabletin zarar görmüş kısmında bir delil vardır; “*ortamı yumuşatmak (?) için, ameliyattan hemen önce, yakılan tütsünün, evin içine yayılması veya hatta ‘girdap (=sabā'u) yapması istenirdi*”.

Akciğer Tüberkülozu

Tüberkülozun varlığı, özellikle de omurga tüberkülozu ya da Pott Hastalığı²², Eski Mısır'da bilinmekteydi²³. Tüm çeşitleri dahil hastalığın tarihi ile ilgili yeni *Cambridge World History* isimli eserde hemen hemen 100'e yakın kaynakça bulunmaktadır²⁴. Mezopotamya'ya gelecek olursak, BAM 145, 1-23 ile 146, arka yüz 29-42'deki dikkat çekici ifade, konuyla yakından alakalı ve önemlidir. Burada hastalık, *himiş şēti* ya da ‘*şētu-ateşi*’ ismiyle geçmektedir:

¹⁹ Labat. R, “A propos de la chirurgie babylonienne”, *J Asiatique* (1954), 242:216-18.

²⁰ Makalenin orijinal halinde bu cümle Fransızca haliyle “il est difficile, sinon par la radiographie, d'identifier exactement les cotes supérieures” şeklinde geçmektedir.

²¹ Ç.N.: Boğulma esnasında suyun, kusma esnasında da mide içeriğinin akciğerlere kaçması ya da burun, boğaz veya akciğerler gibi vücut boşluklarından sıvıların emilerek boşaltılmasına verilen isim.

²² Ç.N.: İlk kez 1776 yılında Fransız cerrah Percival Pott isimli birisi tarafından hastalık tarif edildiği için Mal de Pott veya Pott hastalığı denmiştir. İskelet tüberkülozlarının en sık (%50-70) görülen yeri omurgadır. Veremden ötürü, belkemiğinin bükülmesi ve omur cisimlerinin yassılaşmasıdır. Verem mikrobunun bu tür yerleşmesi, eskiden çok zor tedavi edilen ve ekseri sakatlıklar bırakan bir tablo oluştururdu. Belkemiği veremi günümüzde, ilaçlarla çok başarılı bir şekilde tedavi edilmekte ve eski vakalarda cerrahi yolla şekil bozukluğu bir dereceye kadar giderilebilmekteydi.

²³ Cave AJE, “The evidence for the incidence of tuberculosis in ancient Egypt”, *BrJ Tuberc* (1939), 33:142; Morse D, Brothwell D, Ucko PJ, “Tuberculosis in ancient Egypt”, *Am Rev Resp Dis* (1964), 90:524.

²⁴ Kiple KF, ed. *The Cambridge World History of Human Disease*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1993.

“*şetu-ateşine yakalandığını düşünen bir adam, oldukça korkmuş ve endişeliyse; gözleri boş boş bakarsa (ittanasrahū, kelimeye Arapça saraha sözcüğü nedeniyle bu anlam verilmiştir.) ve vücudu yorgunluktan bitap düşmüşse; ateşi yüksek değil ama sık sık öksürüyorsa ve sistemi (libbu) daha fazla balgam (illātu) üretmeye başlamışsa; hem ishal hem de “ishalden” dolayı bağırsakları kötü durumdaysa (?); ateşler içindeyken, derisi soğuksa; uyuyamıyor ve nefes almakta zorlanıyorsa; ayrıca “ateşler içinde yanıyor” veya (?) birkaç yerinde “yanık” varsa, o adam (gerçekten) şetu-ateşinden muzdariptir”.*

İlk söylenecek şey, “şetu-ateşi”nin anlamının tam olarak ne olduğunun belli olmadığıdır. Fakat daha önceki çalışmalarda öne sürüldüğü gibi kesinlikle bir “sıcak çarpması” değildir. Çeviride geçen bu belirtiler, ikinci dereceden bağırsak tüberkülozu ile birlikte akciğer tüberkülozuna işaret etmektedir. Bu hastalığın, metinde geçen ishalin sebebi olması muhtemeldir. Diğer bir deyişle ve özet olarak söylemek gerekirse, metin; endişe, halsizlik, düşük derece ateş, öksürme, balgam çıkarma ve solunum güçlüğü içeren bir manzara sergiler. Metinde geçen ve muammalı bir durum olan “yanma” belirtileri, büyük bir ihtimalle, siyanoz²⁵ durumuna işaret etmektedir. BAM 52: 39’da söz konusu terim ayrıca “göğüs ağrısı” ile ilgili olarak geçmektedir.

Adı geçen metinde hemoptiz²⁶ ile ilgili herhangi bir bilgi olmadığı görülecektir, ancak TDP 150: 40’daki bir kayıt, genel anlamda teoriye uygun düştüğü için önemlidir:

“*Beş gündür hasta olan kişinin ağzından altıncı gün kan gelirse hastalığı hafifleyecektir. Bu, şetu-ateşi’nin (bir belirtisidir)”.*

Buradaki bir önemli nokta, günümüz bakış açısıyla olaya yaklaşan bir makalenin, hastalık karşısında insanların direnişlerinin azalması hususunda parazit istilası, sıtma, şistozomiyazis²⁷, dizanteri, vitamin eksikliği, kansızlık yerine, Irak’taki tüberkülozu “tehlikeli” olarak tanımlanmasıdır²⁸. Bu, kabul edilebilir bir önermedir, zaten durum Eskiçağ’da da farklı değildi.

²⁵ Ç.N.: Çoğunlukla kanda oksijen azalmasına bağlı, derinin ve mukozanın renginin maviye çalması, morarması haline verilen isim.

²⁶ Ç.N.: Üst solunum yolları veya akciğerlerde kanama nedeni ile tükürükte kan bulunması.

²⁷ Ç.N.: Kanda bulunan bir çeşit parazitin meydana getirdiği, tropikal iklimlerde görülen bir hastalığa verilen isimdir. Özellikle su salyangozları üzerinde yaşayan ve insanların derilerinden geçerek idrar yolları ve sindirim sisteminde kanamalara neden olmaktadır.

²⁸ Al-Imari AJ, “Pulmonary Tuberculosis in Iraq”, *J Fac Med Baghdad* (1955), 19:1112 139.

Tüberküloz Menenjit

BAM 228, 229 ve 323’de geçen uzun bir ritüel metnin kopyasında, ciddi şekilde hasta olan bir kişi şöyle tanımlanır:

“Baş ağrır, kulak uğuldar, gözler “parlak ve hareketsiz” (ibarrurā, belki baygınlık hali) hale gelir, boyun kirişleri sızlar, her iki tarafa (variant: “bir tarafı”) felç iner, böbrek (bulunduğu yer) ağrır, zihni tam yerinde olmaz ve yürümede zorluk çeker (literatürde: “ayakları imûtu (=gevşek)” ya da kol veya bacakları hareket ettiremez durumdadır)”.

Ritüelin başında hastanın ayrılmış bir yere özel bir şekilde “oturtulmasına yardım edildiğini” de söylemek faydalı olabilir. Aynı türden bir ritüelden bahseden benzer metinlerde hasta “diz çöktürülmüştür”. Böylece bacak rahatsızlığına bir kanıt daha gösterilmiş olunacaktır.

Metnin başlıca belirtileri olan baş ağrısı, kulak çınlaması ve boyun sertliğinin (bir yorum) bir arada gerçekleşmesi menenjite uygun düşmektedir. Sanırım bu, çok büyük bir ihtimalle hem yürüme zorluğundan kaynaklanan kısa süreli bir rahatsızlıktan ziyade, kronik yani uzun süreli bir rahatsızlık ve hem de büyük bir olasılıkla, ayaklarda omurilikten kaynaklanan tutukluk ya da gevşeklik olması durumunda, bakteriyel olmasından ziyade tüberkülozdur. Satırlar hakkında fikir yürütüldüğünde söylenecek şey, durumun, omuriliğe baskı ile oluşan bel ağrısı ve tüberküloz menenjit olarak yorumlanabileceğidir.

Sara

Babil’de, sara için günümüz terminolojisinde geçen ağır sara, kuvvetli ve karışık kısmi felç, aura²⁹ (üst karın ağrısı, karıncalanma) ve nöbet sonrası depresyon (bilinçsizlik, isteğe bağlı olmadan yapılan hareketler) ile ilgili belirtilerle paralellik gösteren *miqtu* (=ataksi)³⁰ terimi kullanılmaktaydı. Sara, teşhis serilerindeki yeni düzenlenmiş bir metnin temelinde son zamanlarda tartışılmıştır³¹. Aşağıdaki (Resim 1) fotoğrafta tabletin arka tarafı görünmektedir. Metin okunmuş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır³².

²⁹ Ç.N.: Aura, beyindeki kan damarlarının daralmasının bir sonucudur. Kan akışının azaldığı bölge, aura belirtilerinin en önemli belirleyicisi olmaktadır.

³⁰ Ç.N.: Kas hareketlerindeki düzensizlik durumuna verilen isimdir.

³¹ Kinnier Wilson JV, Reynolds EH, “Translation and analysis of a cuneiform text forming part of a Babylonian treatise on epilepsy”, *Med Hist* (1990), 34: 185-98.

³² Stol M, *Epilepsy in Babylonia*, Cuneiform Monographs 2. Groningen: Styx Publications, 1993.

Zorlu Doğum

Ülid-ma uštapsiq ifadesi zorlu bir doğum yapan kişi için kullanılmış olup, Babil tıp metinlerinde oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Bununla birlikte Sümerce *la-ra-ah* (=pušqu) kelimesi yani “sancılı veya yavaş doğum”³³, eski dönemlerden beri kullanılmaktaydı. Bu durumdan bahseden bir dizi reçete bilinmektedir (AMT 67, 1: IV 6vd.; BAM 248, IV 19vd.). Bir kökün özütüyle karıştırılan (susam) yağı, karnın alt kısmına, aşağıya doğru yedi defa sürülmekteydi (aynı yer, 13. ve 20. satırlar).

Buradaki problem, eski çağlarda “zorlu doğum” ile neyin kastedildiğidir. Alex Tulskey’in görüşüne göre (gerçi sanırım o, bunu orijinal bir fikir gibi ileri sürmezdi), zamanın kötü şartlarında hastalık, en çok da yetersiz beslenme ve vitamin eksikliğinin neden olduğu kemik yumuşamasından kaynaklanan deforme olmuş bir leğen kemiği ile ilgiliydi. Başka bir deyişle, doğumda fetusun yanlış bir durumda olması, durumun basit bir sebebi olabilir. Eski çağlarda gebelik ile ilgili sorunlar, çok geniş bir çerçevede başka bir yerde tartışılmıştır³⁴.

Sonuçta düşük yapma, kürtaj ve belki de doğum yapmaya engel olan inatçı *la’bu* ateşine (bk. Hammurabi Kanunnamesi, 148) çoğu kez, özellikle günümüz Irak’ın güney bölgesinde iyi bir şekilde bilinen bağırsaklarda yaşayan kancalı kurdun sebep olduğu zannedilmektedir³⁵.

Uykuda Diş Gıcırdaması

Burada tamamı çevrilen BAM 30, 47-53 ve kopyasında, uyku esnasında yetişkin birisinin diş gıcırdatmasına karşı tedavi olarak olağanüstü bir yöntemden bahsedilmiştir:

“Bir adam uykusunda dişlerini gıcırdatır (“veya birbirine sürterek ses çıkarırsa”), bir insan kafatası alacak, onu yıkayacak ve yağla ovalayacak ve yedi gün boyunca hasta yatağının başında bir yere koyacak. Yatmadan önce bu kafatasını yedi defa öpmeli ve yine yedi defa yalamalı; böylece iyileşecektir”.

³³ Civil M, “Medical commentaries from Nippur”, *J Nr East Stud* (1974), 33:331.

³⁴ Wells C, “Ancient obstetric hazards and female mortality”, *Bull NY Acad Med* (1975), 51:1235-49.

³⁵ Nor El-Din J, “Report on ancylostomiasis survey in Iraq, 1954, with an appendix on the incidence of other intestinal parasites in Iraq”, *Bull End Dis (Iraq)* (1958), 2:117-37; Farjo PD, “The incidence of Ancylostomiasis in Iraq”, *Bull End Dis (Iraq)* (1960), 3 (3,4):29-35.

Bu durum tıbbi literatürde çok iyi bilinmektedir. Yeni bir çalışmada belirtildiği gibi, “*uyku durumundayken diş gıcırdatılması, ritmik kas kasılmasından dolayı, sürekli bir gıcırdatma ya da çeneleri sıkma ile karakterize olmuştur*”³⁶. Bu durum değişik şekillerde gerçekleşmesine rağmen gece boyunca “yüzlerce kez” vuku bulmuş olabilir. Genellikle tıbbi yardım, yatak veya oda arkadaşının sestən şikâyetçi olduğu zaman uygulanmıştır. Vakaların çok yüksek bir oranında ilgili kişilerde zihinsel gerilik belirgindir.

Bir kişi öne sürülen tedaviye iki açıdan yaklaşabilir. Babil açısından bakıldığında yöntemin, kişideki nefretin “yok olması”nı temsil eden kafatasındaki “ölü” nefret (?) ile ilgili işe yarar bir büyüünün aşamalarını içermesiydi. Günümüz açısından bakıldığında ise, bir meslektaşın ileri sürdüğü gibi, geceleyin kafatası yalamak, yeni alışkanlığını devam ettirmek istemesinden sonra ermesi için daha güçlü bir şekilde arzu duyması hususunda hastada, çok fazla tiksinti ve nefrete yol açmış olmasıydı. Yanlış mantığa rağmen çoğu zaman bu yöntem başarılı mıydı?

Bir Reflü³⁷ Durumu

BAM 575, II 35-37’deki ilginç bir metnin çevirisi şöyledir:

“Bir adamın midesi fazlasıyla şişer ve düzenli bir şekilde ağzına yiyecek ve içecek gelirse, o, kendi çabasıyla durumun üstesinden gelecektir (qaqqad-su irat-su işammid, literatürde; “kendi kafası ve göğsünü sarmalıdır”). İyi öğütülmüş undan yapılmış ekmekleri fırında pişirmeli ve bunları bal, yağ ya da yoğurt katılmadan* sık sık yemelidir. Üç gün boyunca soğan, yeşillik, dereotu ile tere tohumu ve anason yememelidir, ayrıca yıkanmamalı/yüzmemelidir. Sonuçta iyileşecektir”.

Bir düzeltme (“ile” yerine “sız” yanlış kullanımı yıldızla gösterilmiştir) de içeren yukarıdaki reçetede çok fazla yiyecek, baharat ve (iştahı artıran) yıkanma/yüzmeden kaçınma ile açık bir şekilde aşırı yemeğin yanlışlığı önemle vurgulanmıştır. Yiyecek ve içeceğin yukarıya doğru gelmesi tam olarak “kusmak” gibi bir durum değildir, zira bu durum için Akadça’da iki ayrı fiil söz konusudur, ancak acı belirtisi olmaksızın tek başına bunun ağırlı bir yutma

³⁶ Dyken ME, Rodnitzky RL, “Periodic, aperiodic, and rhythmic motor disorders of sleep”, *Neurology* (1992), 42 (6 ilave):70.

³⁷ Ç.N.: Mide özuları veya az miktarda yiyecek parçalarının mideden yemek borusu ve ağza geri gelmesi durumuna verilen isimdir.

durumu olduğu kanıtlanamaz. Dereotu tohumlarının (=kasû) kelimesini karşılaması yeni bir önermedir.

Kangren

TDP 98: 54 teşhis serilerindeki bir kayıt göz önünde bulundurularak durum şu şekilde tanımlanmıştır:

“Parmak (hastanın) uçlarında değişiklik olup (=imtiqtû) kararırssa, o ölecektir”.

Bu cümle konuyla ilgili başka bir bilgi olmaması nedeniyle ayrı yerde tutulmalıdır. Eski Mezopotamya’da şeker hastalığına dair henüz bir kanıt bulunmamıştır.

Diş İltihabı

Bu konuda eğlenceli bir kayıt bulunmaktadır. Eski bir Sümer anlatısına göre, dünyada dişten ilk acı çeken Yeryüzü tanrısı Enki’dir. Günün birinde kız kardeşinin “kardeşim, sana acı veren nedir?”, diye sorması üzerine; Enki, “zû-mu-ma-gig (=dişlerim)” şeklinde cevaplamıştır.

Terapötik metinler içinde iki tablet diş problemleriyle ilgilidir. Bunlarda diş ağrısı ve tedavisi, güçlü veya gevşek dişler ve aslında eski dönem dişçilik hakkında bir dereceye kadar uluslar arası bir figür olan “diş kurdu”nun zararlarına yönelik birçok bilgi bulunmaktadır. Fakat hiç olmazsa Mısır’a geldiğinde temel sorunun çürüme olmadığı ortadadır. Problem, enfeksiyonun diş köküne yayılması, daha sonra da burada iltihap oluşumuna yol açarak etli kısmın açığa çıkması ve neticede dişlerin kaybına sebep olarak, dişlerin hızlı ve yoğun bir şekilde aşınması ile ilgilidir³⁸. Mezopotamyalılarında bu veya buna benzer sıkıntılar çektiklerini AMT 23, 6: 8vd.ile BAM 538, IV 40.’da yer alan ifadelerden anlamaktayız. Şöyle ki:

*Bir “giriş” olan diş eti, kemik (altında) “engeli”
(Kurt), [diş etine] “girdi” kemiği “kaldırdı”
(Evet) o, diş etinden ısırıldı, kemiği ke[mirildi],
Dişleri arasına ye[rleşt]i*, (en) dip[ten] en üste.*

³⁸ Strouhal E, *Life in Ancient Egypt*, Viney D, (çev) Cambridge: Cambridge University Press, 1992:248.

Bu ilginç dörtlük (aslında bir tür şiir), açıkçası tamamıyla ciddi bir diş probleminden bahsetmektedir. Gerçekte bu, bir büyülü sözün içeriğini oluşturmaktaydı, ancak sınırlarını aşarak başka bir tedaviyi akla getirmiştir. Metinde özellikle dikkat çeken şey, üç kere “kemik” kelimesinin geçmesidir. Bundan dolayı teşhiste “diş iltihabı”nın önemli bir rolü olması gerektiği düşünülebilir. Zaten eski Mısır ve diğer insanlardan ele geçen çene ve dişlere ait paleopatoloji ile ilgili bilindik bir çalışmada Alexandersen, “yaşlılıkta, aşınma ve diş iltihabının, diş tamamıyla düşene kadar, kemik iltihabına yol açabileceğini” belirtmektedir³⁹. Aynı yazar ayrıca “diş kökü iltihabının neden olduğu kemik çürümesinin belli bir zaman geçtikten sonra, köklerdeki kemiksi katmanı ortadan kaldıracakını” belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında Kurt’un “kemiği kaldırdığı” yerden bahsedildiği ikinci satırdaki ifadenin doğru bir yorum olabileceği gözükmektedir.

Neden dişlerin çok fazla aşındığı yer olarak öncelikle Mısır adının geçtiğinin sebebiyle ilgili, son zamanlarda ortak bir fikir bulunmaktadır. Bu, büyük ölçüde değirmen taşı kullanımı veya un öğütme aletinden ya da rüzgârın getirdiği çöl kumundan gelen ince silikat tozunun yiyeceklere bulaşmış olmasından kaynaklanmaktadır⁴⁰. Aynı durum Babil için de geçerlidir.

Diseases in Antiquity isimli kitapta bulunan makalenin daha ciddi hastalıklar ile ilgili faydalı bir kısa bilgi sunduğu bilinmektedir⁴¹.

Bu makale, eski Mezopotamya’da bulunmayan hastalıklardan bahsetmekteydi. Bunlar, gündüz ve gece körlüğü ile göz kuruluğu idi. Her iki vakayla ilgili yeni değerlendirmeler ve hatta yeni keşifler yapıldı⁴². İskorbütün *bu’sānu* teriminin anlamlarından birisi olduğu anlaşılmıştır. Literatürde bu durum “kötü kokan hastalık” olarak bilinmekte olup, diş bozukluklarıyla ilgili terepâtik metinlerde sınıflandırılmıştır. Diferi’yi karşılayan ikinci bir anlamı

³⁹ Alexandersen V, “The pathology of the jaws and the temporomandibular joint”, Şurada: Brothwell D, Sandison AT (editörler), *Diseases in Antiquity*, Springfield, Illinois: Charles C Thomas, 1967: 580.

⁴⁰ Strouhal E, *Life in Ancient Egypt*, Viney D. (çev), Cambridge: Cambridge University Press, 1992: 248.

⁴¹ Kinnier Wilson JV, “Organic diseases of ancient Mesopotamia, and Mental diseases of ancient Mesopotamia”, Şurada: Brothwell D, Sandison AT (editörler), *Diseases in Antiquity: A Survey of the Diseases, Injuries and Surgery of Early Populations*, 15. ve 56. bölümler Springfield, Illinois: Charles C Thomas, 1967.

⁴² Stol M, “Blindness and night-blindness in Akkadian”, *J Nr East Stud* (1986), 45:295-9.

olduğu kendim ve Köcher⁴³ tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca BAM 558'de akciğer enfeksiyonu nedeniyle *bu'sšanu* teriminin üçüncü anlam olarak ağır bronşiti ifade etmiş olma olasılığı vardır. Bronşitte oldukça kökü koku ve pis gözükten bir balgam çıkarılma durumu söz konusudur.

En bilindik parazit hastalığı, askaris (yuvarlak bağırsak solucanı) enfeksiyonu olarak bilinir, bundan dolayı sarılıkla olan ilişkisi karaciğer parazitini akla getirir. Üriner şistozomiyazis, Eski Mısır'da varlığı kesin olarak bilinen bir hastalıktır⁴⁴. Bu durum Irak'taki arkeolojik buluntularda ele geçmiş olan salyangoz kabuklarıyla da desteklenmektedir⁴⁵. Hastalığa *mūšu* denildiği sanılmaktadır, bu terim Mezopotamya'da idrar yollarıyla ilgili metinlerde, kan işeme ve "taşlar" (böbrek taşı), ve başka bir yerde de idrar yolu tıkanması (*hiniqtu*) ile birlikte geçmektedir. Tifonun bir çocukluk hastalığı olduğu üzerinde durulmaktadır. Daha önceden "Belh hastalığı" olarak bilinen deri layşmanyazı⁴⁶ veya "Bağdat çıbanı"nın izleri İbn-i Sina'nın yaşadığı döneme kadar takip edilebilmektedir⁴⁷. Trahom⁴⁸, günümüzde Irak'ta yüksek oranlardan rastlanılan bir hastalık olup⁴⁹, yalnızca göz kapaklarının içeri kıvrılması şeklinde kendini hissettirmektedir. Bununla birlikte sorunu hemen çözmese de üzerinde düşünmeyi gerektiren iki ilgili çalışma konuya dikkati çeker⁵⁰.

⁴³ Kocher F, "Spatbabylonische medizinische Texte aus Uruk", Şurada: Habrich C, Marguth F, Wolf JH (eds.), *Medizinische Diagnostik in Geschichte und Gegenwart*, Munich: Werner Fritsch, 1978:20-1.

⁴⁴ Ruffer MA, "Note on the presence of Bilharzia haematobia in Egyptian mummies of the Twentieth Dynasty (1250-1000 B.C.)", *BMJ* (1910), 177: 16; Miller RL, Armelagos GJ, Ikram S, De Jonge N, Krijger FW, Deelder AM, "Palaeoepidemiology of Schistosoma infection in mummies", *BMJ* (1992), 304:355-6.

⁴⁵ Zakaria H, "Historical study of Schistosoma haematobium and its immediate host, Bulinus truncatus, in central Iraq", *J Fac Med Baghdad* (1959), 1(NS):2.

⁴⁶ Ç.N.: Bilhassa sineklerin ısırmasından bulaşan bir çeşit deri hastalığına verilen isimdir.

⁴⁷ Pringle G, "Oriental sore in Iraq: historical and epidemiological problems", *Bull End Dis (Iraq)* (1957), 2:41-76 (özellikle 43-4).

⁴⁸ Ç.N.: Göz kapaklarının altında oluşan kabarcıklarla kendini belli eden, zamanında tedavi edilmediği takdirde kırıpların içeri doğru büyümesi ve bunun sonucu olarak da korneada yaralar çıkmasına sebep olan bulaşıcı bir göz hastalığına verilen isimdir.

⁴⁹ Kuhnke Lav, "Disease ecologies of the Middle East and North Africa", Şurada: Kiple KF (ed.), *The Cambridge World History of Human Disease*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993:459.

⁵⁰ Stol M, "Old Babylonian ophthalmology", Şurada: Lebeau M, Talon Ph (eds.), *Reflets des Deux Fleuves: Volume de Melanges offerts a' Andre Finet*, Akkadica, VI ilave, Leuven: Peeters, 1989:163-6; Adamson PB, "An assessment of some Akkadian medical terms", *Rev Assyriol Archeol Orientale* (1993), 87:156.

“Cüzzam” ile ilgili yeni bir betimleme konuya dair tartışmaya son noktayı koyabilir. Bir fizyonomi kehanetiyle ilgili kayıтта şöyle bir cümle bulunmaktadır:

“Bir adamın derisinde beyazlık ya da ‘nuqdu-lekeleri’ne dair izler varsa, o kişi tanrısı ve halk tarafından dışlanmaktadır”.

Bu metnin yorumlanmasıyla akıllara, lepramatöz tip cüzzam ile tüberküloit tip cüzzam arasında var olan, “dışlanmanın” aforozu ifade ettiğinin belirtildiği, bir farklılık gelmektedir. Bununla birlikte gerçekte fizyonomi kehanetinin doğumdan kaynaklı⁵¹ ve “diğerlerine nazaran daha masum”⁵² olan leke ve benzeri durumlarla ilgili olduğu ve bu sebepten dolayı da cüzzam gibi ciddi bir hastalığın buraya uygun düşmediği iddia edilmiştir.

Metinde lökoderma⁵³ olarak yorumlanan “beyazlık” kelimesi “genelde doğumdan kaynaklı” ve “birçok insan hatalı bir biçimde cüzzamla ilişkilendirir”⁵⁴ şeklinde yorumlanmaktadır. Bu itirazlar kabul görmüş olsa da, bunu söylemek zordur (Sümer adına bir “Hint” menşei büyük bir ihtimalle bu öneriyi destekler). Ciddi araştırmalara ve hala anlaşılması zor gizemini korumasına rağmen her halükârda, bu ifade cüzzama işaret ediyor gibidir. Bir yazarın belirttiği gibi: “*M. leprae*’nin insanlığın hangi döneminde ortaya çıktığı ve diğer mikrobakteriyel türlerinin ne zamandan itibaren geliştiği bir sırdır”⁵⁵.

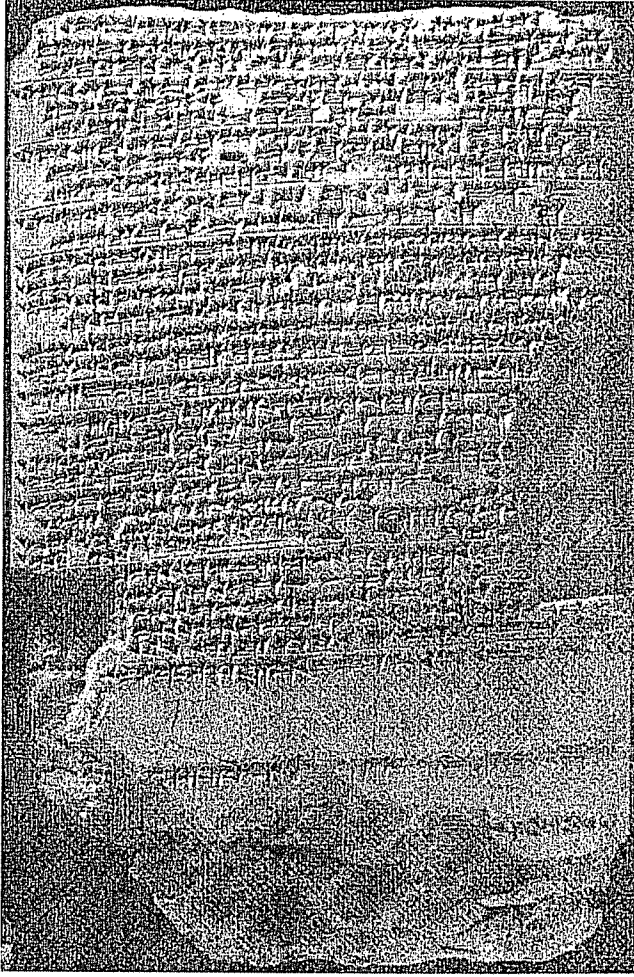
⁵¹ Köcher F, “*Saharşubbû-zur Frage nach der Lepra im Alten Zweistromland*”, Şurada: Wolf JH, (ed.) *Aussatz-Lepra-Hansen-Krankheit: ein Menschheitsproblem im Wandel*, Würzburg: verlegt vom Deutschen Aussätzigen-Hilfswerk (1986), 27-34.

⁵² Stol M “Leprosy: new light from Greek and Babylonian sources”, *Jaarb Vooraziatisch-Egyptisch Genoots (Ex Oriente Lux)* (1987-88), 30:22-31.

⁵³ Ç.N.: Şerit ve bantlar şeklinde görülen ciltle ilgili pigmentasyon bozukluklarına verilen isimdir.

⁵⁴ Manson-Bahr PH, *Synopsis of Tropical Medicine*, 2. baskı, London: Cassell, 1952:160.

⁵⁵ Carmichael AG, “Leprosy”, Şurada: Kiple KF, ed. *The Cambridge World History of Human Disease*, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları (1993), 836.

Resim 1: Epilepsi tabletinin arka yüzü (British Museum 47753).